

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

*on the theme " **Architecture is the Abode of Time** "which will be held at
Samarkand State Architecture and Construction University*

O'ZBEKISTONDA CHOR ROSSIIYASI DAVRIDA QURILGAN BINOLAR INTERYERLARIDA MILLIY AN'ANALARNI QO'LLASH USULLARI

The Samarkand State Architectural and Civil engineering University, docent

Khudoyarova. M. B.

Eurasian National University, Professor, Nursultan City., Kazakhstan

Chekaeva R. U.

The Samarkand State Architectural and Civil engineering University, trainee teacher and independent researcher

Masaridinova N. A.

Annotasiya. O'zbekiston Respublikasi hududida Yevropa madaniyatining ta'siri Samarqand, Toshkent va Buxoro xududlarida iqtisodiy va madaniy rivojlanishning yuksalishi bilan bog'liq holda yangi arxitekturaviy usullar shakllanishi yo'llari tahlil qilingan. Maqolada Chor Rossiyasi davrida Yevropa usullarida qurilgan bino va inshootlariga milliy arxitektura an'analari va elementlarining kiritilishi va intererlarda ulardan foydalanish yo'llari misollar yordamida ko'rib chiqilgan. Binolar arxitekturasining tashqi ko'rinishi Yevropa usullarida qurilganligining sabablari tahlil qilinib, ularning interyerlarida sharqona monumental-dekorativ elementlarning Yevropa arxitekturasidagi badiiy elementlar bilan uyg'unlashib ketganligi aniqlash yo'llari o'rganilgan.

Tayanch so'zlar. Evropa arxitekturasida, klassitsizm, modernizm, eklektika, milliy an'analar, dekorativ elementlar, naqshlar, ijtimoiy hayyot.

Kirish. O'rta Osiyo hududi XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya tarkibiga kiritilgandan so'ng Yevropa madaniyatining kuchli bosimida bo'lgan. Bu holat regionning arxitekturasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. 1865-yilda Toshkentni va 1868-yilda Samarqandni rus armiyasi bosib oladi. Shu davrda Buxoro emirati va Xorazm xonligi shakllanadi ular Rossiya imperiyasining vassaliga aylanadi. Shu sababli Evropa arxitekturasida usullari asosan Toshkent va Samarqand xududida qurilgan. Xorazm va Buxoro xonligida bino va inshootlar qurilishi milliy an'analarda davom etdirilgan.

Chor Rossiyasi bosib olgan 1865-yildan boshlab to 1920-yilgacha qurilgan bino va inshootlar arxitekturasida asosan klassisizm, neoklassisizm va postmodernizm uslublari qo'llanilgan. Shu bosqichda Toshkent va Samarkand hududlarida Rus arxitekturasining klassisizm, post modernizm va eklektika uslubida qurilgan bino va inshootlari hozirgi kungacha saqlanib qolgan.[4]

Ularning arxitekturasida V.A.Nilsen, Sh.D.Asqarovning, S.O.Xan-magamedovning ilmiy ishlarida ko'rib chiqilgan. Ammo shu davrdagi binolarning ichki arxitekturasining shakllanishi o'rganilmagan. Bu davrda O'zbekistonga kirib kelgan Yevropa arxitekturasida usullarini ularning na faqat tashqi ko'rinishiga balki ichki fazoviy muhitni shakllantirishga ham ta'sirini o'rganib kelgusidagi rivojlanish yo'llarini belgilab olish hozirgi kunda o'rganilishi kerak bo'lgan muammolardan hisoblanadi.

Izlanish uslubi. O'zbekiston turar joy va jamoat binolari me'morchiligida Chor Rossiyasi davrida qurilgan bino va inshootlariga milliy arxitektura an'analari, dekorativ elementlarining kiritilishi va intererlarda ulardan foydalanish yo'llarini misollar yordamida tahlil qilish. Binolar arxitekturasining tashqi ko'rinishi Yevropa usullarida qurilganligining sabablari tahlil qilish, ularning interyerlarida sharqona monumental -dekorativ elementlarning Yevropa arxitekturasidagi badiiy elementlar bilan uyg'unlashtirilganini tahlil qilish.

Natijalar. Knyaz N.Romanov ruslarning Xivaga yurishida qatnashgan bo‘lib g‘alabasidan yodgorlik sifatida fasadlarida Xivaning qal’asini eslatuvchi qishki kinoteatrni 1910-yilda qurdirgan (1-rasm). Bu jamoat binosida ilk bor milliy arxitekturaga e’tibor qaratilgan ob’ektlardan biri hisoblanadi. Binoning tashqi ko‘rinishi silliq loyshuvoq bilan bezatilgan. Tomosha zalining karnizlari harbiy qurollar, qilichlar va shtiklar bilan dekorativ elementlar yordamida bezatilgan. Zanavesi rus harbiylarining paradini ko‘rsatib ishlangan. 1917-yilgi yonginda buzilganligi sababli o‘rniga N.Romanovning xotini tomonidan o‘sha tashqi ko‘rinishda g‘ishtdan yangi kinoteatr quriladi.

1-rasm. Toshkentdagi qishki kinoteatr “Xiva”. Arx. G.M.Svarichevskiy.1910 y. Manba: google.vesti.uz

Ko‘rib chiqilgan bosqichda qurilgan bino va inshootlar ruslarning hayotiy va ijtimoiy talablariga ehtiyoj tug‘ilganligi sababli shakllanadi. Shu sababli bu etapda qurilgan jamoat binolari Yevropaning o‘sha davrida Rossiyada tarqalgan klassisizm, neoklassisizm va modernizm uslublarida qurilgan. Shu davrda turar joy binolari post modernizm uslubida qurilgan bo‘lib ularning interyerlarida milliy an‘analarga e’tibor qarata boshlashgan.

1889-1891 yillarda Toshkentda knyaz Romanovning arxitektorlar A.P.Benua va V.S. Geynselman loyihasi bilan “modern“ uslubida qurilgan saroyi to‘g‘ri burchaklar va chiziqlardan kechib nozik tabiiy egiluvchan chiziqlar bilan go‘zallik va funksiyani birlashtirilgan. Bino dekorativ elementlar bilan terilgan pishiq g‘ishtdan qurilgan bo‘lib o‘ymakorlik bilan ishlangan panjaralar, o‘ziga xos qurilmalar bilan ishlangan katta derazalar va dekorativ minorachalar bilan bezatilgan. Markaziy kirish qismida bronzadan yasalgan ohular va ovchi kuchuklarning haykallari o‘rnatilgan (2 – rasm).

2 – rasm. Toshkentdagi N.Romanov saroyi. 1889-1891 eil. Manba: google.arxikultura.uz.

Saroyning rejaviy tuzilishida milliy an‘analarga xos dekortiv elementlar va ustunlar bilan bezatilgan ayvonlar bilan o‘ralgan ichki hovli tashkil etilgan (5-rasm).

5- rasm. Ichki hovlini ayvoni. Manba: google. Tripster

Interyerning bezaklash detallariga katta ahamiyat berilgan. G'arbiy qismi Evropa uslubida shakllangan dublar bilan, o'ymakorlik bilan ishlangan karnizlar va tilla sayqalli rospislar bilan bezatilgan. [1] Saroyning xonalaridan biri poldan potolokgacha o'zgartirilgan dekorativ ornamentlar bilan bezatilgan va derazasi rangli, ornamentli vitrajda ishlatilgan. Uning yonidagi xona oranjereyada Usto Shirin Murodovning texnikasi bilan bezatilgan nozik ganchkorlik o'ymakorligi 1980-yillarda restavrasiya qilingan (3 a,b,v- rasmlar).

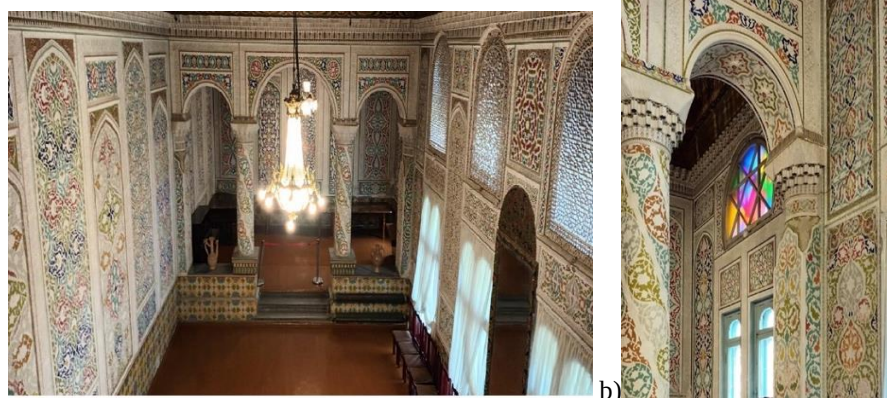
3 a,b - rasmlar. Toshketdagi N.Romanov saroyi intererlari. Manba: google.gazeta.uz.

Samarqandda 1902-1916 yillarda rus imperatorini kelishiga A.Qalantarov Peterburgdan ruslashib ketgan avstriyalik arxitektorini yollab uy qurdirgan (4-rasm). Ikki qavatli pishiq g'ishtdan qurilgan bino arxitekturasining umumiy ko'rinishi "modern" uslubining oxirlaridagi eklektikani eslatganda interyerlari modern va milliy arxitektura elementlari bilan to'liq birlashtirilib ishlangan. Mehmonxona devorlarining yorqin o'simliklar ranglari bilan ishlangan rospislari, yog'ochdan ishlangan shipning ganchda amalga oshirilgan nozik badiiy o'ymakorlik elementlari bilan, arka shaklidagi derazalarning o'ziga xos bezaklari bilan birgalikda betakror go'zallikni yaratadi. Derazadagi haqiqiy Venesiyaning rangli shishali vitrajlari bilan milliy panjaralar o'zaro uyg'unlashib ketgan

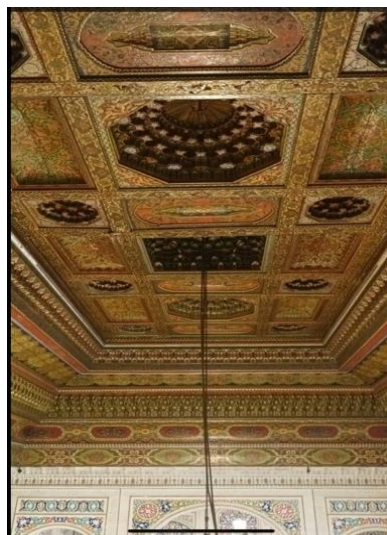
(6 a,b-rasmlar). Germaniyada ishlangan keramik plitalar ornamentlari bilan badiiy bezaklangan kaminlar va ikkinchi qavatdagi uchta arkadan iborat galereya mehmonxonani keng va hashamatli qilib ko'rsatadi (7-rasm).

4-rasm. Samarqanddagi A.Qalantarovning uyi. 1902-1913 yillar. Arx. E.O.Nelle.

5 -rasmlar. Mehmonxona: intereri va vitraji va shipi.

a

b

6a,b-rasmlar. Mehmonxona va maysiqiy xona shiplari. Manba:google. Flomastersstory.com

7-rasm. Mehmonxona kaminlari. Manba:google. Flomastersstory.com

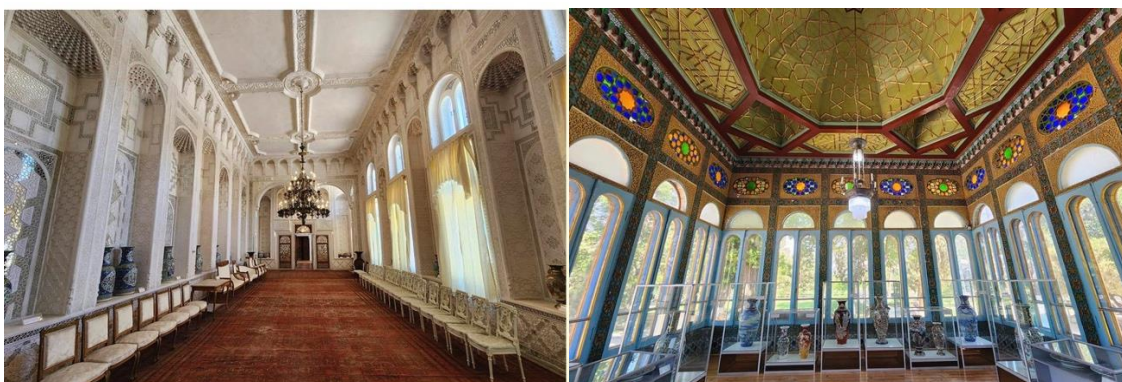
XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoroda iqtisodiy va madaniy yuksalishlar bo‘ladi. Bu davrda evropa madaniyatiga qiziqish kuchayadi va sharq arxitekturasida bezaklari matolari va farforlaridan o‘zgacha naqshlar paydo bo‘ladi. Bu evropa madaniyatining ta‘sirida Yevropa va sharq motivlarining birlashuvi, ayniqsa arxitektura sohasida birlashib ketishi natijasida yangi uslub yaratiladi. Bu ikki madaniyatning sintezi sifatida yaratilgan Sitorai Moxi - Xosa misol bo‘ladi. Saroy qurilishi XIX asrda Abdullaxad-xon davrida boshlanadi. Shu vaqtda eng yaxshi ustalar Peterburg va Yaltaga arxitekturaning yangi shakllari bilan tanishishga jo‘natiladi. Qurilishni 1911-1918 yillarda Mir Sayid Olimxon davom ettiradi. Qurilishga va bezaklashga Buxoro ustalari va rus muxandislari jalb etiladi. Saroyning arxitekturasida joylardagi tarixan shakllangan monumental-dekorativ usul bilan, Yevropa usulini uyg‘unlashtiradi (8- rasm).[3]

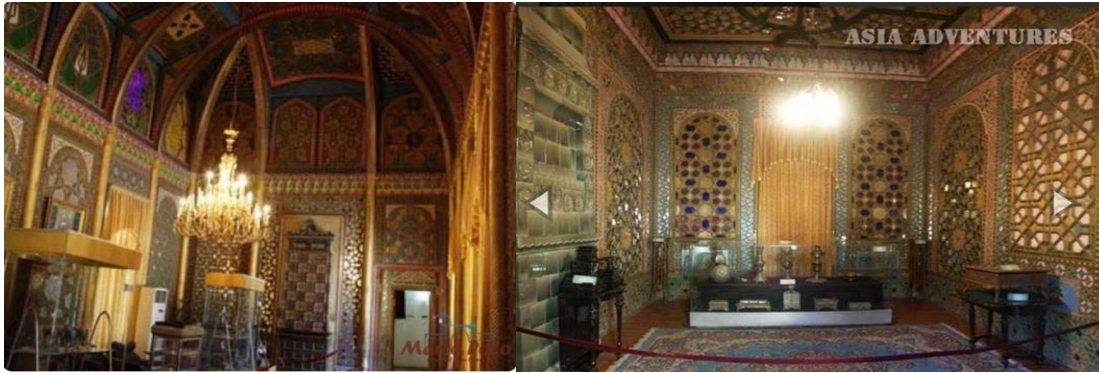
Saroy an‘anaviy ayyollar va erkaklar qismiga bo‘linadi. Mehmonlarni an‘ana bo‘yicha eng chiroyli bezaklangan xonalarda kutib olinishi ularga katta ahamiyat berishni talab qiladi. Mehmonlarga mo‘ljallangan mashhur “Oq mehmonxona” Usto Shirin Murodov rahbarligida quriladi. Zalni bezaklashda ganchga nozik o‘ymakorlik ishlari, rospislar, hisobi yo‘q oynalar behisob, betakror go‘zallik yaratish imkonini beradi (9- rasm).

8-rasm. Buxorodagi Sitorai Moxi-Xosa saroyi. 1911-1918 yillar

Choy ichadigan xona boshqa xonalarga nisbatan boshqacha uslubda ishlangan. U turli rangdagi geometrik naqshlar va rangli shishalar bilan bezatilgan, shaffof shishali arka shaklidagi baland siljiydigan devorlar bilan yorug‘likga to‘ldirilgan bo‘lib atrof muhit bilan uyg‘unlashib ketgan (10-rasm).

11,12 -rasmlar.Ichki zallar.

Ichki zallarda ranglarning birlashuvi, naqshlar, evropa uslubida ishlangan ritm bilan takrorlangan arka shaklidagi elementlar va to'g'ri to'rtburchak shaklidagi sharqona shiplar xonalar fazosini o'ziga xos arxitekturaviy usulda birlashtiradi, kuzatuvchilarning diqqat e'tiborini o'ziga jalb qiladi. Saroyning dekorativ elementlari o'sha davrning Yevropa va sharqiy usullarida bajarilgan (11,12-rasmlar)

Munozara. Chor Rossiyasi davrida evropa usullarida qurilgan bino va inshootlarga milliy arxitektura an'analari va elementlarining kiritilishi va interyerlarda ulardan foydalanish yo'llari misollar yordamida ko'rib chiqilgan. Bu davrda O'zbekistonga kirib kelgan Yevropa arxitekturasi usullarini ularning na faqat tashqi ko'rinishiga balki ichki fazoviy muhitni shakllantirishga ham ta'sirini o'rganib kelgusidagi rivojlanish yo'llarini belgilab olish hozirgi kunda o'rganilishi kerakligi aniqlandi. Bu qurilishlarda qatnashgan injenerlar va arxitektorlar ruslar va chetelliklar bo'lgani uchun ular milliy an'analarga e'tibor bermaganlar. Shu sababli bu etapda qurilgan jamoat binolari Yevropaning o'sha davrida Rossiyada tarqalgan klassisizm, neoklassisizm va modernizm uslublarida qurilgan.

Milliy an'analarga turar joy binolari interyerlarida e'tibor qarata boshlashgan. Interyerlarda uslublardan foydalanish uch xil yo'nalishda amalga oshirilgan. Birinchi yo'nalishda Toshkentdagi knyaz N.Romanovning modern uslubida kurilgan saroyi interyerlari alohida ishlangan ikki qismga bo'lingan, g'arbiy qismi Yevropa uslubida bajarilgan, sharqiy qismida milliy dekorativ elementlar bilan sharqona uslubda bezaklangan. Ikkinchi yo'nalish Samarqanddagi A.Qalantarovning uyidagi xonalar interyerlarida Yevropa va sharq arxitekturasining an'analari birgalikda qo'shilib uyg'un yechilgan. Uchinchi yo'nalish Mir Sayid Olimxonning yozgi saroyi Sitorai Moxi -Xosada Yevropa madaniyatining ta'sirida Yevropa va sharq motivlarining birlashuvi natijasida yangi uslub yaratiladi [2]. Kelajakda na faqat turar joylar balki jamoat binolari interyerlarida ham ikki madaniyat, evropa va sharqona madaniyat sintezi asosida ichki makonning shakllarini yaratish rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ladi.

Adabiyotlar

1. Abdullayeva N.D. San'at tarixi.T.2006.
2. Asqarov SH.D. Genezis arxitekturi' Uzbekistana.T.2014.
3. Nurmuxamedova SH.Z. San'at va madaniyat tarixi. O'quv qollanma.Toshkent.2018.
4. Nilsen V.A.U istokov sovremennogo gradostroitelstva Uzbekistana.Tashkent,1988.
5. Po'latov X.SH. Arxitektura va shaxarsozlik tarixi. O'rta Osiyo arxitektursi tarixi.T.2000.

Internedan olingan materiallar:

1. OrexCA.com <https://www.orexa.com>>,bukhara.
2. Dzen <https://dzen. Ru>.
3. VeseiyuUZ. <https://vesti.uz>>kino trarskij-podar.
4. GfyauefyuUz <https://www.gazeta.uz>.